

A nyilvános megszólalás kultúrája *

Tisztelt Hallgatóim, Hölgyeim és Uraim!

Idézzel kezdem. A Magyar nyelv hetének 1984. évi fő témájáról kiadott cikkgyűjtemény szerkesztői bevezetőjében ezt írtam: „A Magyar nyelv hetének minden esztendőben megvan (egyéb témaköröket azért ki nem zárva) a központi gondolata, fő tárgya.” Ez akkor „Az ifjúság beszédkultúrája” volt. A kiadvány adta helyzetképpel – folytattam – „s az ezt kiegészítő vissza- és előrettekintéssel ... láttatni kívánjuk a tényeket, összemérni a mai mozgás irányát az előzményekkel, s ennek fényében pillantani előre, a várható jövőbe”. A két háború közötti bogarászó-kötözködő „nyelvvédelemmel” szemben akkor már ez a szemléletmód jellemezte megújult munkálkodásunkat az ötvenes évek eleje óta. Első, 1954-ben közzé tett „Anyag és útmutató a nyelvművelés kérdéseiről tartandó előadásokhoz” alcímű kiadványunk ezt a főcímet viselte: „Ápoljuk nyelvünket!” Hogy a nyelvművelés nem védekezés, nem is öldöklő harc, hanem gondozás és közös feladat, arra ez a rész utal benne: „A nyelvi kultúra megteremtéséhez szinte nagyobb mértékben szükséges a beszélők egyéni nyelvhasználatának kiművelése, a beszélők nyelvi öntudatának erősítése, igényességre törekvésük fokozása, mint magának a nyelvi álmánynak a csiszolgatása”.

Beszédünk, nyelvhasználatunk kulturáltságának kérdése azóta is vissza-visszatérő téma. Így mondtam: „kulturáltságának kérdése”, amiről lehet és kell beszélni, mert valóban kérdés; az viszont kérdéses, hogy van-e kultúrája. – Legyen szabad tehát a készen kapott címet úgy értelmezni, ahogyan egy 1974-ben megjelent cikkem élén tettem: „A nyilvános megszólalás felelőssége”. S pontosítanom: *a megszólalás* fogalmába nemcsak a hangzó, hanem az írott formában való megnyilatkozást is beleértem. *A nyilvános* jelleg értelmét kiterjesztendőnek érzem *a magán-* előtagú, nem hivatalos személyes megnyilatkozások céltalanul vagy akaratlanul bár, de elért hallgató-, illetőleg olvasó közönségére is. Ezek szerint a hangos utcai káromkodás vagy egy ízléstelen szövegű plakát is beletartozik a „nyilvános megszólalás” fogalomkörébe. *A felelősség* pedig mindezek után nem a szándék, hanem a hatás függvényében vizsgálendő, s nemcsak a megcélzott, hanem a véletlen partner szemszögéből is.

* Elhangzott 2005. április 5-én Szombathelyen, „A magyar nyelv hete XXXIX.” országos megnyitóján.

S most vagyok látszólag kedvező helyzetben, valójában igen nagy bajban. A téma ugyanis hat évtized óta eleven számomra, s így tudományos és ismeretterjesztő publikációimban – miként másokéban is – követni lehet alakulását, amit fejlődésnek nem mernék nevezni. Csak ilyen korábbi címekre utalok: „A modortalanság egyenlősége”, „Átrétegződés vagy lepusztulás?” „Célegyenest – lefelé?” (akkor még kérdőjellel a végén).

Kísér és kísért a múlt! De jól teszi! A mindenkori jelen ugyanis csak pillanatnyi metszete a múltból a jövőbe tartó folyamatnak, és csak függvényükbe ágyazva láthatjuk jól: honnan jön, merre tart, nem kíván-e korrekciót. Így a visszapillantás segítséget ad a jövőt fürkésző, mai programunkban különválasztott nyelvstratégiának is.

„Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség” című könyvecskémben, magánélet és közélet, s ehhez kapcsolódva magánbeszéd és nyilvános megszólalás fogalmával és viszonyával küszködve, a hetvenes évek közepén, a mához vezető történelmi útnak ez a – szükségszerűen elnagyolt, de talán nem túlzottan torzító – képlete kínálkozott: „az ősközösség embere a falujában élt, a feudális társadalom a birtokon, a kapitalista korszaké az országban, a ma embere már a világban. A társadalomnak ezek a növekvő nagyságrendű egységei fogják át, szabják meg a kor emberének életét és tudatát. A haladó idővel a távolságok csökkennek, a ’közvetlen’ környezet egyre kijebbe tágul; egyre nagyobbá lesz ’a’ társadalom, amelyiknek hatókörében élünk.”

„De azért – kényszerültem folytatni – ’a’ világhoz, vagy akár csak ’a’ nemzetéhez senki sem tartozhat közvetlenül. A nagy közösség a kisebbekből épül fel, azokra tagolódik”. Tehát meg kellett látnunk a magánélet mellett a „kisközösségit” (társaságit, munkahelyit, egyesületit), s csak ezek fölé épülve a nagyobbakat, regionálisakat, fel egészen az országosig. – Szerencsésebb társadalmakban azt a képletet alulról fölfelé követi a kommunikációs modor: a kisközösség nyelvhasználati formája csak némileg emelkedett változata a háztájinak, s így tovább és tovább, akár a parlamentig. Nálunk a kettőt éles határ választja el: a szakszervezeti alapszervi gyűlés, de gyakran már a brigádértekezlet is, a „nagyközélet” leszállott sablonjaiból töltődött fel, mert az ötvenes, hatvanas években maga az élet is felülről lefelé szerveződött. A falusi-tanyai olvasóköri, a műkedvelő csoportok, a munkás-művelődési egyesületek helyébe központilag vezérelt kultúrházak kerültek; az igazgatás helyi, népi szerveit felülről irányított tanácsok váltották fel, s a munkabrigádok sem az egykori arató- és kubikusbandák folytatói voltak. Az emberek már a kisközösségekben is megtanultak – vagy legalábbis igyekeztek – „tárgyalni” és „viszonyulni egymáshoz”. A lakásajtón túl közvetlenül a külvilág kezdődött.

Még a hetvenes évek végén is kettős veszély rejlett ebben. „Az egyik – írtam akkor –, hogy egy széles réteg visszahúzódik, nyelvi félelmében, a közélettől, s ezzel a ’magánember’ és a ’közéleti ember’ két típusra, két emberfajtvára különül el. A másik, és nem is kisebb: hogy ez a kétféleség sok embernek kettős arculatává erősödik, s akkor az emberen belül válik ketté kinek-kinek a ’magán’ meg a ’közéleti’ énje. De ez a két fél ember sosem adna ki egy egészet.”

Megoldásnak akkor ezt láttuk: „Az embernek tehát ’közéletiül’ kell tanulnia, a közéletnek viszont ’emberül’. A mindennapi, a közéleti és hivatali nyelv-

használatnak össze kell érnie (*ér* és *érik* igénkre egyaránt gondolva). De persze az igényeiknek egyesülve, nem a hibáiknak. Fogalomalkotásunknak, gondolkodásunknak – és persze fogalmazásunknak, gondolat kifejezésünknek is – hozzá kell nőnie a szélesre tágult látókörhöz. Meg kell tanulnunk, hogy aki a ’haverjainak osztogatja a jobb munkát’, az *részrehajló*, aki ’folyton attól fél, hogy hátba fúrják’, az *bizalmatlan*, aki csak ’a pénzre bukik’, az *anyagias*, aki ’minden vakba beleakaszódik’, az *kicsinyes*; és így tovább. S a mindennapokban mondhatunk ilyen furcsákat: ’Fél nyolc van, mert kezdődik a tévéhíradó’; de a kissé igényesebb gondolat kifejezésben ok és okozat viszonyát nem jó a feje tetejére állítani.”

De a történet másképp alakult. – Érdekes véletlennek tűnhet, – bár csupán az *érdekes* jelző jogosságában vagyok biztos, a *véletlen* szóéban már kevésbé –, hogy a fentebb vázolt széttávolodás merevségének megbomlására éppen a nyolcvanas évek elején, a történelmi hajnalhasadáskor lettünk figyelmesek, bár akkor még csak a magánszféra oldalán. A magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusán, 1982-ben, magam „Átrétegződés vagy lepusztulás?” címen (kérdőjellel a végén) és „kommunikációs kultúránkról” alcímmel tettem szóvá, hogy a családon belül, majd annál is szélesebb körben eluralkodó, korra-nemre tekintet nélküli általános tegeződés terjedéséhez, s vele a nemtegezésnek egysíkú magázássá – jellegében, hatásában sokszor „lemagázássá” – szürkülő érintkezésformához „egy olyan igénytelen nyelvhasználati forma tapad, amelyik akkor sem ad módot valamiféle különbségtételre ember és ember között, valami tiszteletadásra a másik embernek valamilyen értéke (például jelleme, tapasztalata, kora, embersége) alapján, ha ez még valakiben igényként feltámadna.” – „Nos – folytattam –, ha gyermekeink nem ismerik meg a tiszteletadás nyelvi eszközeit, ha számukra – s ezzel a nyelvhasználat számára – ezek megszűnnek létezni: a tiszteletadás formáival együtt annak lehetősége, majd az ember által való megbecsülésének gondolata is elvész; ami azt jelenti: a társadalom kor- és rang- és tapasztalatbeli dimenzionáltságának megérettetése egészében a (fegyelmezési eszközeiktől megfosztott) pedagógusokra hárul „nevelési feladatként”, kiszolgáltatva őket a szülőknek, s idestova a gyerekeknek is. (Most teszem hozzá: pedig akkor, 1983-ban, a gyerekek még nem verték ökölrel a tanáraikat!)

Nem kívánnék most ezen a nyomon menni tovább, vagy ezt jelölni meg fő vonalnak, központi problémának; bár nyilván ez az egyenlődsdi szüntette meg annak tudatukba épülését, hogy az ifjak, mint új nemzedék, „betanuló rétege” a társadalomnak, s jó előbb megismernie az örökséget, aztán változtatni rajta. – De ez a – csupán stilisztikainak tűnő – lazulás mindenképpen része, részese, tényezője annak a folyamatnak, hogy kommunikációs modorunk két szétvált szintjének kiegyenlítődése egyértelműen a alsónak, az igénytelennek fölfelé való kiterelvényesedésével törekszik megoldódni. Kiskoromban – igaz: a múlt század első negyedében – még azt tanultam: „Aki azt mondja az ő atyjafiának: bolond, méltó a Gyehenna tűzére”. Ma ez a szó csak egyes jelentéseiben kap bizalmas minősítést szótárainkban; a közhasználatban majdhogynem kedveskedő. A *hülye* „durva”, nem pedig „sértő” minősítésű; de használóit ez nem zavarja. A *hazudik*, *hazudozik* a politikai terminológiának is szerves elemévé vált; a *szánalmas magyarázkodás*, a *minden*

elképzeltető szemtelenséget felülmúl közszájon forgó minősítések magas szinten is. Aki kompromisszumot köt, az *enged*, ha önmagáról szól; de ha partnere teszi, azt mondja rá: *meghátrált*.

Ez a csúfondáros, lebecsülő, címkéző stílus átkerült például a tudománypolitikába is, elfoglalva az érvelésnek járó helyet. A tévesen „nyelvtörvénynek” nevezett cégfelirati törvény előírja, hogy az idegen reklámszöveg mellett ott legyen annak magyar nyelvű változata is. Magyar tanszéken működő egyetemi oktatótól olvashattuk ezt a szöveget – érvelés helyett: „Akinek az a baja az említett feliratokkal, hogy idegen nyelvűek, ezután is dühönghet (miután bizonyára irritálják a külföldiek, nyomorékok, a színesbőrűek és a homoszexuálisok is), hiszen az idegen szöveg azért ott maradhat”. És tovább: „Az új jogszabály támogatja az emberek nyelvhasználat szerinti diszkriminációját, és annak intézményesült terjesztőit, a szellemi alvilág álnyelvész szélhámosait”, „a fajvédelemmel analóg nyelvvédelem” képviselőit, amely csoport „nem a nyelvtudomány, hanem a politika oldalvizein kísérel meg továbbhajózni”.

Használhatjuk-e hát közéleti stílusunkkal kapcsolatban *a kultúrája* szót?! A faragatlanságnak, a válogatott válogatatlanságnak alulról fölfelé áramlása talán hamarabb érte el a legmagasabb régiókat, mintsem átította volna a nyelvi érintkezésnek közbeeső rétegeit. De a rossz példa ragadós, kivált, ha rangos; a leki-csinyló, csúfondáros hang könnyen válhat egyéni gyakorlatból közéleti formává, netalán normává, s végül – a szó hatalma révén – interiorizálódhat általános emberszemléletté. Atomokra, sőt – egymás iránt közömbös – neutronokra széteső társadalmunkban egyébként is erős a hajlam, hogy egyedei – kiszorítva a „mi”, majd azután a „te” fogalmát is – az „én” és a „nemén” szemléletéig szűküljenek vissza látókörükben.

Mert a magánszféra és a nagypolitika stílustorzulása közötti űr már kezd kitöltődni. Ami a legszomorúbb: az anyanyelv ápoltságát féltők körében is. Egy vidéki lap rovatvezetője így „rögtönítélkezik” egy rádióközleményről: „szól a toronyban *lakó* – s zárójelben beszúrja (de *ronda* fogalmazás, *istenem*, mennyire *méltatlan* a magyar rádióhoz) – harangok eredetéről”. Vidéki polgármester fölényeskedik egy-egy, számára új fogalom megnevezésén: „Strukturális mátrix (ezt eszik vagy isszák?)” S folytatja: „Ha már a kulturális minisztériumban sem tudnak helyesen és magyarul, akkor nagy baj van!” – A harmincas-negyvenes években volt ilyen az akkori „nyelvvédők” hangneme. Ötvennégyből, újraindulásunk alapokmányából idézem, már velük szemben: „Nem gúnyolódás, nem elítélés a nyelv-művelő legfőbb feladata, hanem a meggyőzés és nevelés; de nem a hiba elkövetője ellen, hanem vele együtt a hiba ellen”. Akárha valóban hiba!

S fájdalomkra: jószándékú kívülebbs állók tollából már ebben a körben is megjelenik az ok nélküli gorombaság, fölényeskedés. Kisvárosi nyugdíjas levelezőnk írja egy nyelvművelést ellenzőről: „*Szemétre kell hajítani* a szociolingvisztika fogalmát”; s érvelés helyett címkéz: „*megdöbbenő ... elkeserítő... felháborító... mert nyelvrontást és népbutítást folytat*”. Idős, rangos mérnökember írja: „*bántó, ostoba és kivagyiskodó* a szenvedő szerkezet használata ... legföljebb *kirívóan ostoba* politikusok *majmolják* így egymást, *balfácán* riporterek *idétlenkednek* vele”.

A kör lassan bezárul, az alsó és a legfelső réteg stílusa közötti szakadék kitöltődik. Itt jutunk vissza a nyilvános megszólalás felelősségének kérdéséhez. Nem én mondom: kevésbé iskolázott, de jó etikai érzékű levélírónk mondja ezekről a fölényes, lebecsülő, ám egyre könnyedebb gátlástalansággal használt szavakról: „használatukkal azt rögzítjük magunkban, hogy a világ rossz, undorító, megvetendő, és úgy is kell vele bánni. Így használója maga is hozzádurvul a stílusához”. Magam azt szoktam kérni tőlük: ne vegyék át ezt a hangnemet, lelkileg ne zülljenek hozzá. Ne igazolják gyermekkorom találóan kifacsart közmondását: „Aki a disznók közé keveredik, megeszi a korpát”!

Ennyire tellett kiszabott időmből. A trágárság előretöréséről azért nem szóltam, mert az csak a verbális művészetekbe hatolt be, a politikai nyelvhasználatba nem. Másutt ezt írtam róla: „Az utcai és útszéli kifejezések használata – s még inkább leírásuk – nemcsak a megnyilatkozóról, annak belső világáról, ízlésszintjéről árulkodik, hanem arról is: milyennek tartja a nyilvánosan megszólaló az adott hallgató- vagy olvasóközönségnek mentális és morális igényét”.

Eddig a diagnózis. Azt látjuk belőle: Az általános tegeződés, a kommunikációs egyenlődsdi, az eldurvult érintkezési stílus nem az egyforma közelségnek, hanem az egyforma idegenségnek, távolságnak terméke, hordozója és erősítője. Ezt a jelzést továbbítanunk kell. De az anyanyelvápolás, a nyelvhasználati kultúra gondozása ennél talán többet is tehet. A pongyolaság, a gorombaság, a trágárság ugyanis sokaknál pusztá *beidegzés*. De mint ilyen, nemcsak tükre a másik emberrel, a partnerrel való nemtörődésnek kifelé, hanem erősítője is az efféle beszélői magatartásnak, befelé. – S ha valaki megtanul „lakatot tenni a szájára”, azaz körülnézni, hogy kivel és kik előtt beszél így vagy úgy, s ennek megfelelően korlátozni érzéseinek spontán és szüretlen kinyilvánítását, az talán magát az érzelmet is visszafogja. Az így magára vett „civilizációs máz”, ha rászilárdul, elvezetheti egy belső kulturáltság kialakulásáig: a *beidegzés átidegzéséig*; végső fokon: a pusztá önmagától a másik emberig, a többi emberig. Mert csak rajta, rajtuk keresztül juthat vissza önmagáig.

FORRÁSJEGYZÉK

Az (általában ön)idézetek szöveghűek. Lelőhelyükkel nem terhelem az olvasót; a fontosabakat megjelenésük időrendjében sorolom fel; helykímélés céljából ömlesztve. A szerző (vagy szerkesztő) általában magam vagyok, nevemet nem ismétlgetem.

- 1952:** A nyelvművelés elvi kérdései (Hozzászólás). *Az MTA I. Osztályának Közleményei* 2. évf. 434–7. – **1954:** *Ápoljuk nyelvünket!* Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. 33 p. – **1960:** Nyelvtudomány és nyelvművelés. *Valóság* 3. évf. 79–84. – **1960–61:** Köznapi fogalmazásunk mindennapi botlásaiból. *Magyar Nyelvőr* 84. évf. 3., 4., és 84. évf. 1., 2. szám. – **1966:** *A nyelvről – felnőtteknek.* Gondolat. 147 p. – **1968:** A nyelvi kultúra kérdései és feladataink. *Magyar Nyelvőr* 165–74. – **1970:** Egy ezredév küzdelme anyanyelvünk fejlődéséért. *Valóság* 13. évf. 8. szám 1–8. – **1971:** Nyelv és nyelvészet a tudományos-technikai forradalom idején. *Magyar Nyelvőr* 95. évf. 395–407. – **1972:** A nyelvtudomány társadalmi feladatairól. (Hozzászólás) *Magyar Tudomány* 17. évf. 735–41. – **1974:** A nyilvános megszólalás felelőssége. *Magyar Hírlap* 7. évf. 107. sz.; újraközlés: *Nyelvünk világa*, szerk. Kovalovszky Miklós, 1978. 84–9. –

1975: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség. *Élet és Irodalom* 19. évf. 17. szám; újraközlés: Anyanyelv, közélet, művelődés (Válogatás), 1976. – **1977:** Célegyenest – lefelé? *Előadások előszóiban* A magyar nyelv hetén. – **1978:** Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség. Kossuth, 119 p. – **1982:** *Közigazgatásunk nyelvi arculata*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 162. szám. – **1984:** *Az ifjúság beszédkultúrájáról*. (Szerkesztmény) Benne: Beszéd és magatartás, 1982; A modortalanság egyenlősége, 1983; Közizlés dolga, 1983; Bevezetőül, 1984. – **1987:** *Iratszerkesztési és -fogalmazási tanácsadó*. (szerkesztmény) Grétsy Lászlóval. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. – **1987:** *Nyelvi illemtan*. (szerkesztmény) Grétsy Lászlóval és Wacha Imrével. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó. Változatlan újrakiadás: 1993, Szemimpex. – **1987:** Beszéd- és magatartás-kultúránk dolgában. *Köznevelés* 43. évf. 42. szám. – **1998–99:** Anyanyelvi mozgalmaink és morális hozamuk. *Magyar Nyelvőr* 122. évf. 3., 4. és 123. évf. 1., 2. szám. – **1999:** Az anyanyelvészet fogalma és társadalmi feladatai. *A magyar nyelv az informatika korában*. Szerk. Glatz Ferenc. 49–56.

Deme László

SUMMARY

Deme, László

The culture of speaking in public

Egalitarianism in communication (suggested in Hungarian by using familiar second-person forms in addressing all kinds of people), and especially a generally roughened style of speaking, are not the products, carriers, and enhancers of equal proximity but rather those of equal alienation or equal distance. This point must be clearly made. But adherents of mother-tongue cultivation, those who care for the culture of language use, might perhaps do more than that. Indeed, for many people, the carelessness, rudeness, and indecency of their speech are a matter of mere habituation. But as such, they are not only the external reflection of not caring about the other person, the speech partner: they also tend to boost such speaker's behaviour, from within. If somebody learns how to 'zip his lip', that is, to look around to see who he is talking to or in the presence of, and curb the spontaneous and unstrained outburst of his emotions, he will perhaps come to check the feeling itself. The 'glaze of civilisation' thus assumed, once it solidifies, might lead him to internal refinement and a reshaping of his habits; eventually it may lead him from himself to the other person, the other people. Since it is only in that way that he can find his way back to himself.